

לובלין, רזרוט ('תוכנית ניסקו ולובלין')

נסיון לפתרון טריטוריאלי ל'בעיית היהודים' על-ידי גירוש היהודים מן הרייך השלישי המתפשט לאיזור לובלין שבקצהו המזרחי של שטח פולין הכבוש בידי הגרמנים. הרעיון 'לפתור' בדרך זו את 'בעיית היהודים', היה נפוץ בחוגי הס"ס מספטמבר 1939 עד מרס 1940.

נצחון הגרמנים על פולין בספטמבר 1939 הביא עוד שני מיליוני יהודים בשלטון הנאצים, ובכלל זה יותר מחצי מיליון יהודים בשטחים שבאוקטובר סופחו לרייך (דנציג, פרוסיה המערבית, פוזנן ושלזיה העלית המזרחית). אותה עת הקטינה המלחמה עוד יותר את אפשרויות ההגירה המצטמצמות ממילא. קשה היה לנאצים לעמוד בפיתוי של הפיכת טריטוריה פולנית ל'מזבלה' שאליה יושלכו יהודי הרייך השלישי, שכלל אז את אוסטריה, את פרוטקטורט בוהמיה ומורביה, את השטחים המסופחים בפולין וכמובן את גרמניה גופה.

באביב 1939, כמה חודשים לפני פרוץ המלחמה, הועבר אדולף איכמן לפראג, והקים שם יחידה לזירוז הגירתם של היהודים מפרוטקטורט בוהמיה ומורביה שזה מקרוב בא בשלטון גרמניה, בדומה ליחידה שהקים לפני-כן בווינה (ראה ה'לשכה המרכזית להגירת יהודים'). לדברי איכמן הגו הוא והמפקד הבכיר של הס"ס והמשטרה (hoehrer SS-Und Polizeifuehrer) פרנץ שטלקר בספטמבר 1939 את רעיון 'יישוב היהודים מחדש' בפולין. שטלקר העלה את הרעיון בפני רינהרד היידריך והיידריך אישר אותו.

סביר להניח שבספטמבר 1939 לא היו שטלקר ואייכמן היחידים שהגו רעיונות כאלה, ויוזמתם אך עלתה בקנה-אחד עם תוכניות דומות, פרי מחשבתם של הממונים עליהם. כבר ב-14 בספטמבר 1939 דיווח היידריך לראשי המחלקות של משטרת הביטחון (סיפ"ו) והס"ד, בדברו על המדיניות הגזענית בפולין, כי הינריך הימלר הגיש להיטלר הצעות שרק הפירר מוסמך להחליט בהן. ב-21 בספטמבר 1939 נפגש היידריך עם אייכמן ועם מפקדי האינצגרופן ומסר להם שהיטלר נתן את הסכמתו לתוכנית לרכז את יהודי פולין בערים, כיעד לטווח קצר; היעד הסודי לטווח ארוך הוא, כנראה, לגרשם מזרחה לשטחים שלא נועדו לגרמניזציה, ואף לגרש כמה מהם אל מעבר לקו התיחום עם ברית-המועצות. תחילה היה איזור גליציה ממזרח לקרקוב ומצפון לגבול סלובקיה השטח היחיד שלפי התוכנית לא עמדו לרכז את תושביו, והוא היה אמור להיות, בניסוחו של היידריך, 'מדינה יהודית במינהל גרמני' שאליה יגורשו גם 'צוענים ובלתי-רצויים אחרים'.

ב-28 בספטמבר 1939 חתמו גרמניה הנאצית וברית-המועצות על הסכם חדש ולפיו נכלל איזור לובלין שבין הנהר בוג לנהר ויסלה בשלטון הגרמנים, ובתמורה ויתרו הגרמנים על ליטה לטובת הסובייטים. איזור לובלין היה אפוא לקצה תחום שלטון הגרמנים. מיד שונתה תוכנית ריכוז היהודים, ואיזור לובלין, ולא גליציה המערבית, הפך ליעד ריכוזם. כך צמח

המושג 'רזרוט (שמורת) לובלין'. כבר ב-29 בספטמבר 1939, יום אחרי חתימת ההסכם החדש עם הסובייטים, דיבר היידריך על 'גטו של הרייך' באיזור לובלין, ובאותו יום סיפר היטלר לאלפרד רוזנברג על תוכניותיו לשלח לאיזור ש'בין הויסלה לנהר בוג את כול היהודים, (גם מן הרייך) וכן את כול ה'יסודות הבלתי מהימנים'.

התוכניות להקמת שמורה ליהודים ולבלתי רצויים אחרים באיזור לובלין היו חלק מתוכנית מקיפה יותר לארגן מחדש את מזרח אירופה מבחינה 'גזעית'. הנאצים ביקשו להרחיב את גבול ה'גרמניות' מזרחה, על-ידי גירושם של יהודים וצוענים ושל פולנים מן השטחים המסופחים' וליישב תחתם 'פולקסדויטשה' שהועברו מן השטחים שסיפחו הסובייטים, בעיקר מן הארצות הבלטיות. ב-7 באוקטובר 1939 מינה היטלר את הינריך הימלר לנציב הרייך לחיזוק הלאום הגרמני' (ראה 'נציבות הרייך לחיזוק הלאום הגרמני'). הוטל על הימלר להחזיר לרייך את הפולקסדויטשה ולסלק את ה'השפעה המזיקה' של האוכלוסין הזרים ברייך. הימלר היה אפוא אחראי לתוכנית המקפת של התכנון הדמוגרפי, שבמסגרתה היו גירושי יהודים ללובלין רק אחד ההיבטים.

ב-6 באוקטובר 1939 הורה ראש הגסטפו, הינריך מילר, לאייכמן לבוא בדברים עם יוזף וגנר, הגאולייטר של שלזיה העילית המזרחית, בעניין גירושם של 70,000-80,000 יהודים, אל מעבר לויסלה, כדי 'לצבור ניסיון' לקראת גירושם 'של יהודים במספרים הרבה יותר גדולים'. ואולם, תחילה יצא אייכמן לוינה ולמריש אוסטראו (Maehrisch Ostrau), היום אוסטרבה – (Ostrava) שבפרוטקטורט, ליד הגבול עם פולין, ואחר-כך הגיע לקטוביץ (Kattowitz), בפולנית קטוביצה, (Katowice) בשלזיה העילית המזרחית, ושם אירגן את ההכנות לגירושם משלוש הערים הללו.

במריש אוסטראו זימנה הגסטפו את כול המהנדסים, הנגרים ובעלי-המלאכה היהודים וציוותה עליהם להביא עמיהם את כלי מלאכתם. חברות בבעלות יהודים אמורות היו לספק מזון וחומרי בנייה. מאמץ גדול נעשה כדי לשוות 'צביון התנדבותי' למה שאייכמן כינה 'גירוש למופת'. כך אולצו המגורשים לחתום על הצהרה האומרת שהם התנדבו לצאת ל'מחנה הסבה מקצועית'. בוינה נמסר למנהיגים היהודים שעליהם להכין רשימה של 1,000-1,200 עובדים למטרת גירוש. אייכמן תיאר בציניות בפני ראש הקהילה היהודית בוינה יוזף לונהרץ תמונה ורודה של היהודים הבונים לעצמם חיים חדשים בפולין, חופשים מכול מגבלה משפטית של הרייך השלישי.

אייכמן עדיין היה חייב להקים את מה שכינה 'מחנה מעבר' באיזור לובלין, כדי לשכן בו את המגורשים. ב-12 באוקטובר 1939 טסו הוא ושטלקר לפולין, סיירו ימים אחדים ובחרו בז'צ'ה (Zarzecze) שבקרבת ניסקו (Nisko) על נהר סן. ב-18 באוקטובר יצא המשלוח הראשון של 901 יהודים ממריש אוסטראו. המגורשים היהודים הוצעדו מתחנת הרכבת בניסקו לשדה ביצות קרוב לז'צ'ה ושם הועסקו בהקמת צריפים. פירוש המושג 'מחנה מעבר'

נתחוויר לחלוטין, מכיוון שלמחרת בבוקר נבחרו העובדים הטובים ביותר בקבוצה, והשאר הוצעדו מזרחה ופוזרו באיזור לובלין. ב-20 באוקטובר יצאו משלוחים של 875 יהודים מקטוביץ ו-912 יהודים מוינה, ובבואם זכו באותו טיפול שניתן לקבוצת המגורשים הראשונה ממריש אוסטראו.

ברור שאייכמן פעל בהנחה שמשלוחי הניסויים שלו למחנה המעבר בניסקו היו ראשיתו של גירוש כול יהודי הרייך. באמצע אוקטובר דיבר אייכמן על 'משלוחים' רצופים העומדים לצאת בתוך שלושה-ארבעה שבועות גם מגרמניה. אך ציפיותיו לא האריכה ימים. ב-19 באוקטובר 1939 הבריך מילר שכול הגירושים לפולין יהיו בפיקוח מרכזי, ולפיכך טעונים הם אישור מפורש מברלין. כאשר בירר סגנו של אייכמן, רולף גינתר, אם ההוראה החדשה חלה גם על משלוח שני ממריש אוסטראו, שכבר הוסכם עליו בין מילר לאייכמן, נאמר לו כי 'יש להפסיק כול משלוח של יהודים'.

אייכמן מיהר לברלין כדי להציל את שאפשר להציל מחלומו השאפתני, ונחל הצלחה מוגבלת בלבד. הוא השיג אישור למשלוח שני מוינה, והמשלוח יצא ב-26 באוקטובר עם 672 יהודים, וכן השיג אישור למשלוח משולב של 400 יהודים ממריש אוסטראו ו-1,000 יהודים מקטוביץ, והמשלוח הוא יצא ב-27 באוקטובר. אישורים למשלוחים אחרים לא קיבל. משלוח קטן מפראג נאלץ לשוב על עקבותיו, כאשר נשטף גשר על הנהר סן ונהרס. נסיונות לתכנן משלוח מוינה נכשלו בגלל דרישות הצבא לתחבורה במסילת הברזל באותו יום. אחרי-כן לא ניסו להעביר עוד משלוחים לניסקו. המחנה בניסקו נותר בעינו, ואסיריו סבלו חורף מר של עבודת פרך ואקלים קשה. באפריל 1940 פורק המחנה סופית, בפקודת מפקד המשטרה והס"ס בגנרלגוברנמן פרידריך וילהלם קריגר. 501 היהודים שנותרו במקום ולא פוזרו באיזור לובלין הושבו לאוסטריה ולתחום הפרוטקטורט.

אייכמן האשים את הנס פרנק, מושל הגנרלגוברנמן בפולין, באחריות להפסקת ניסוי ניסקו, אך הדבר אינו משכנע. פקודתו של מילר לשים קץ לתוכנית ניסקו-לובלין ניתנה ב-19 באוקטובר, וסגנו של פרנק, ארתור סיס-אינקורט, לא ידע על הגירושים הללו עד ראשית נובמבר, כאשר יוזף בירקל, הגאולייטר של וינה, האשימו בכעס באחריות לביטולם. פרנק עצמו היה עסוק מאוד בהעברת הסמכויות בגנרלגוברנמן מן הממשל הצבאי למינהל שבראשותו. רק בראשית 1940 התעוררה התנגדותו לגירוש יהודים לתחום הגנרלגוברנמן. מחאה מקומית באיזור לובלין נגד בואם של יהודים היתה אומנם חזקה, אך גם היא התעוררה רק כעבור זמן מה, וההחלטה בברלין, כאשר המשלוח הראשון מניסקו היה אמור להגיע, קדמה לה. לימים טען הימלר שהוא שהחליט להפסיק את משלוחי ניסקו, וזאת מחמת 'קשיים טכניים'.

נראה שה'קשיים הטכניים' הללו נבעו מבעיות שהיו להימלר במציאת תעסוקה ודיור לאותם פולקסדויטשה מהאיזור הבלטי. המשלוח הראשון של פולקסדויטשה הגיע לדנציג באמצע

אוקטובר 1939, ובכך הועתק מוקד הפעילות של יישוב גרמנים משלזיה העילית המזרחית, הפרוטקטורט ווינה, אל איזור הצפון. באמצע אוקטובר 1939 פקד הימלר שכול 550,000 היהודים ב'שטחים המסופחים' של פרוסיה המערבית וחבל ורטלנד, וכן 450,000 פולנים תושבי השטחים הללו, יגורשו בתוך ארבעה חודשים כדי לפנות מקום לגרמנים הבלטים האמורים להגיע לשם.

במיבצע מהיר ואכזרי בדצמבר 1939 גורשו 87,000 פולנים ויהודים מורטלנד ב-80 רכבות משא. במהרה עורר הזרם האדיר של פליטים חסרי כול שגורשו לגנרלגוברנמן את התנגדותו של המושל הנס פרנק, והדבר גרם עיכוב זמני בהמשך גירושי היהודים וצמצום גירושי הפולנים.

בפגישה שנערכה ב-12 בפברואר 1940, בהשתתפות הרמן גרינג, פרנק ומושל הורטלנד ארתור גריזר, עדיין דיבר הימלר על איזור לובלין כעל איזור ה'מיועד להיות Judenreservat' ('שמורה ליהודים'), ובהתאם לכך תוכננו גירושים לחודש אוגוסט. אך במרס 1940 הביע היטלר ספק לגבי פתרון מסוג זה, כאשר נוכח לדעת ש'בעיית היהודים' היא בעייה של שטח, וקשה למצוא לכך פתרון, בעיקר מכיוון שאין לו כול שטח זמין. גם הקמתה של מדינה יהודית בסביבת לובלין לא תפתור את הבעייה. לשינוי עמדתו של היטלר בשאלת הרזרוט היו תוצאות מיידיות. באפריל 1940, כאשר הציעו הרשויות הגרמניות בורשה לגרש משם את היהודים ללובלין, נמסר להם כי תוכנית 'השמורה היהודית' בוטלה. אחרי-כן הפנו הגרמנים את שימת-ליבם לאפשרות של גירוש יהודי אירופה לשטחים רחוקים מעבר לים, והתמקדו במיוחד באי מדגסקר (ראה 'תכנית מדגסקר').

תוכנית ניסקו לא יצאה אפוא מעולם משלב ניסויי ו'שמורת לובלין' היתה בגדר תוכנית שלמעשה לא הוציאה הנאצים אף פעם לפועל. ואולם, התוכניות ההן היו ביטוי ראשון לחשיבתם של הנאצים בעניין פתרון 'בעיית היהודים' על רקע הניצחון בפולין, שבעקבותיו גדל מאוד מספר היהודים בתחום שלטון הגרמנים.